

А. М. Вальчук*

ІММОРТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ В ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ДУМЦІ

На межі тисячоліть почали проявлятися тенденції до трансформації та відродження духовності українського народу. В цьому плані особливо цікавим є розгляд зародження та розвитку власної богословської та філософської традицій. Роль релігії та філософії в житті людства часто є визначальною і життєво необхідною. За їх допомогою людина намагається дати відповіді на ті запитання, які постійно виникають перед нею в процесі її життя. Особливо слід виділити такі питання, що нерозривно пов'язані з людським життям, а серед них окремо потрібно виділити проблему життя та смерті. Аналіз даної проблеми допомагає вирішенню таких питань як сенс людського існування, поняття справедливості, етичності людської поведінки, цінностей та ряду інших проблем.

Поєднання життя та смерті в антагоністичну, але нерозривну діаду сприяло породженню ряду духовних феноменів людства. Проблема життя та смерті є гранично трагічною за своїм змістом. Саме це і спонукало мислителів різних епох звертатись до неї, часом навіть пропонуючи, на їх думку, реальні шляхи вирішення. Особливе місце дана проблема посідала в культурі Давнього Єгипту та Месопотамії¹. Релігійні течії в античній Греції та Римі часто використовували театралізовані дійства, присвячені невідворотності смерті та бажанню безсмертя. В часи Середньовіччя християнські мислителі ставили питання життя та смерті як основні у всьому людському житті, про що свідчить вся християнська традиція. З ХІХ ст. інтерес до індивідуального аспекту проблеми життя та смерті ще більше зростає: це і С. К'єркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, велика плеяда романтиків (І. В. ф. Гете, І. К. Ф. Шилер та ін.).

Проблема життя та смерті давньоукраїнського періоду формувалась на ґрунті релігії, як з християнства, так і з залишків язичництва. Дослідження цього періоду проводили такі визначні мислителі як І. Франко, В. Милорадович, М. Костомаров, М. Грушевський та ін.² У цих дослідженнях часто прослідковується інтерес до ранньої духовності та висвітлюється проблематика релігійно-філософського характеру. В їхніх роботах можна віднайти цікаві думки щодо проблеми життя та смерті та її ролі в тогочасному житті суспільства.

На основі вивчення давньоукраїнських джерел, знайомства з аналітичною літературою можна прийти до ряду цікавих висновків. Джерелами формування специфічних давньоукраїнських світоглядних конструктів про життя та смерть в давньоукраїнській духовності були дві традиції: християнська релігійно-філософська та язичницька релігійно-міфологічна. Через дивне поєднання цих двох антагоністичних духовних течій і викристалізувалась давньоукраїнська

© Вальчук А. М., 2007

* доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, кандидат філософських наук, доцент

¹ Див.: Большаков А. О. О диалогизме "Спора Человека и Ба" // Культурное наследие Востока. Проблемы, поиски, суждения. — Л.: Наука, 1985. — С. 17-29; Про того, хто бачив усе ... Епос про Гільгамеша // На рiках вавiлонських: З найдавнiших лiт. Шумеру, Вавiлону, Палестини. — К.: Днiпро, 1991. — С. 98-151.

² Див.: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. — 2-е вид. — К.: Либідь, 1991. — 640 с.; Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. — К. 1994. — 384 с.; Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. — К.: Освіта, 1992. — 192 с.

концепція життя та смерті. Через включеність в активне суспільне життя давньоукраїнська богословсько-філософська думка виступала в практичному ключі, в чому можна бачити не тільки її прикладний характер, але й вплив на повсякденне життя, чого не спостерігаємо у західній традиції. Релігійно — філософська думка ранніх періодів української історії (а особливо саме IX-XV ст.ст.) існувала не у формі струнких теорій, що викладалися та трансливалися через спеціальні філософські твори, а завдяки іншим культурним засобам та шляхам (літературно — релігійні твори, проповіді, усна традиція, договори, статuti, юридичні кодифікації та ін.). Саме в цьому є не вада, а перевага такого типу теоретизації.

Проблема життя та смерті, усвідомлення людиною своєї кінечності посідали одне з провідних місць в ранній богословсько — філософській традиції України. Приклади такої ролі вказаної проблеми можна відмітити в усій світовій релігійній, передфілософській та ранній філософській традиціях. Тому можна говорити про те, що східнослов'янський ареал, а значить і наші предки традиційно пройшли шлях зародження та становлення власної теоретичної традиції, що свідчить про досить високий рівень розвитку духовності. На основі використання здобутків візантійської спадщини творилася своя, осібна точка зору, яка прагнула утвердження не шляхом приниження, відкидання чужого, а формуванням власне руського терпимого, неагресивного, доповнювального підходу, що базується не так на аргументах, як на душевному пориві.

Про значимість розглянутої нами проблематики для давніх українців-язичників свідчать обрядова поезія, ігри, традиційні народні танці та пісні, заклинання, демонологія³. На культуру України протягом всього часу її існування мав величезний вплив культ мертвих. Навіть у процесі господарської діяльності предки брали участь. Багато в чому завдяки такому культу покійників і зберігалось родове життя. Специфіка культу мертвих полягає, на нашу думку, також в тому, що смертна кара в праві того часу не мала граничного значення в плані помсти за певні злочиння.

В язичництві відношення до життя та смерті було специфічне в плані ставлення до власного життя та смерті. Тут людина була захищена родовим світоглядом, про що свідчить колективне визначення покійних предків, що чекають на людину після смерті і допоможуть їй в посмертному існуванні⁴.

Прихід християнства трансформував язичницькі уявлення про життя та смерть, адаптував та доповнив, а частково і замінив. Більшість літературних творів того часу, що приходили на Русь, були морально-етичного напрямку з помітним християнським впливом. Проблема життя та смерті, відображена і в богослужбовій літературі, і в сказаннях та різних повістях побутового типу, безумовно впливала на мирян більш доступним для їхнього розуміння способом. Це дозволяє говорити про дуальність існування проблеми життя та смерті в християнській традиції раннього періоду нашої історії, а також про всебічний вплив її на формування специфічного світогляду та способу життя тогочасного населення. Проблема життя та смерті артикульована не в теоріях, що свідчить про те, що свідомість русів ще не звільнилась від міфічності.

³ Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі. Упорядкування, передмова та переклади Михайла Москаленка. — К.: Дніпро, 1988. — 298 с.

⁴ Колеса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядності // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXLII. Праці Секції етнографії і фольклористики. — Львів: Наук. тов. ім. Шевченка, 2001. — С. 7-86.

Світоглядні проблеми фундаментального характеру, які конституують людське життя, займають одне з провідних місць в тогочасній думці. Не останнє, а часом і головне місце в творах XI ст. займає проблема життя та смерті разом з іншими, дотичними до неї. В більшості найвідоміших творів XI і XII ст.ст. часто присутня проблема людського існування. Вона виступає як проблема життя, смерті, та безсмертя. Роздуми та пошуки над проблемою спасіння після смерті під час Страшного суду дають цікаві висновки та практичні результати. Зародження монашества прив'язується багатьма до вже згаданої проблеми спасіння душі. Бажання отримати “вічне життя” призводить до конкретних дій. Проблема життя та смерті вплинула і на право Давньої Русі⁵.

В XI ст. відчувається значний християнсько-богословський вплив на формування власної давньоукраїнської концепції життя, смерті та безсмертя. Через збільшення інтересу до майбутнього Страшного суду зростає доля робіт, присвячених проблемі смерті. Цей інтерес часто виражається в містичному ракурсі, не в останню чергу завдяки великій кількості праць представників східної гілки тогочасного християнства⁶.

В XII столітті збільшується сила світського впливу на цю проблему. Все частіше ідеї про життя, смерть та безсмертя використовуються не як самоціль, а як допоміжний засіб вирішення інших життєвих проблем⁷. Тому зростає інтерес до питання, що ж є життя, яке воно повинно бути. З'являється велика кількість настанов та повчань, як треба жити “тут” і “зараз”, а не тільки після смерті⁸. Така еволюція стає зрозумілою після використання історичного та синергетичного методів. Вони дозволяють накласти на досліджувану проблему схему соціальних, а навіть військово-політичних реалій тих часів.

Проблема життя та смерті, а також похідні від неї, а саме: проблема безсмертя, сенсу життя, вибору соціальних цінностей і т.п. в пізньому середньовіччі, до якого можна віднести період з XIII по XV ст.ст. (до поділу Київської митрополії в 1458 році) є досить специфічною як за вирішенням, так і за своєю роллю. Проблема життя та смерті часто виступає як одна з форм вираження зростаючого соціального песимізму. Тогочасні історичні реалії дійсно могли виступити таким каталізатором. Як причини такого песимізму можна назвати занепад, а потім і розвал Київської Русі, монголо — татарські завоювання, міжусобні конфлікти⁹. Подібні причини часто спонукали до зміщення пріоритетності в сторону потойбічного життя. Хоча цей період не може претендувати на великі досягнення в літературі, особливо філософського характеру, проте він є невід'ємною частиною розвитку даної проблеми в духовності

⁵ Див.: Руська правда (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. — К.: Ін Юре, 1997. — Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст. — С. 29-38.

⁶ *Повість Врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка.* — К.: Рад. письменник, 1990. — 558 с.; *Іларіон Київський. Слово про закон і благодать. // Історія філософії України. Хрестоматія.* — К.: Либідь, 1993. — С. 8-27; *Сказание и страдание и похвала святым мученикам Борису и Глебу // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI — начало XII века.* — М.: Худож. лит., 1978. — С. 279-303; *Житие преподобного отца нашего Феодосия, игумена печерского. // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI — начало XII века.* — М.: Худ. лит., 1978. — С. 305-391.

⁷ *Клим Смолятич. Писання, написане Климом митрополитом руським Хомі пресвітеру, витлумачено Афанасієм монахом // Історія філософії України. Хрестоматія.* — К.: Либідь, 1993. — С. 47-50.

⁸ Слово Данила Заточеника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу. // *Історія філософії України. Хрестоматія.* — К., 1993. — С. 30-37; *Володимир Мономах. Твори // Літопис руський.* — К., Дніпро, 1989. — С. 454-464.

⁹ Див.: *Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання.* — К.: Час, 1991. — 280 с.; *Сказание об убиении в орде князя Михаила черниговского и его боярина Феодора // Памятники литературы Древней Руси: XIII век.* — М.: Худож. лит., 1981. — С. 228-235.

суспільства східнослов'янського регіону. Він завершує собою великий період середньовіччя на наших землях і підготовляє базу для майбутнього розвитку української думки.

У діяльності відомих вітчизняних мислителів XI-XV ст.ст., особливо в духовно-творчій можна побачити значний практичний момент в узагальненнях проблеми життя та смерті. Вони писали не для себе чи якогось обмеженого кола осіб. Ці твори виконували конкретну функцію духовної допомоги більшості жителям тогочасного слов'янського і навіть європейського ареалу у часи соціальних трансформацій та катаклізмів (особливо військового характеру).

Зафіксовані в давньоруських джерелах поняття (уявлення) про життя та смерть, з одного боку, є результатом живого досвіду окремого народу, вираженого його найталановитішими представниками, а з іншого — вони, без сумніву, впливали як на їх сучасників, так і на наступні покоління, що свято відносились до слова, сказаного і писаного, врешті-решт, сформувавши цим певний специфічно-український тип світобачення, (споглядальність, працелюбність, терплячість, життєрадісність, індивідуальну спрямованість, нерішучість, невпевненість). Проблема життя та смерті посідала чільне місце в духовності східнослов'янського регіону. Вона відіграла значну роль у формуванні світогляду як тогочасного населення України, так і слов'янського населення Європи взагалі.

Суспільна свідомість завжди реагує на будь-які трансформації в соціумі шляхом загострення ряду духовних проблем (особливо тих, що пов'язані з граничними засадами людського буття). Непевний стан у суспільстві епохи Київської Русі та періоду роздробленості має деякі паралелі з нашою сучасністю. Це свідчить про корисність дослідження проблеми життя та смерті, питань, які торкаються її не тільки у релігійному та філософському контекстах, але й в історичному, соціологічному та антропологічному. В результаті аналізу розвитку цієї проблеми на духовних теренах нашої Батьківщини в ранній період (XI-XV ст.ст.) треба наголосити на значній ролі екзистенційних питань у формуванні не тільки світогляду нашого народу, але і всього людства.

Самоусвідомлення та самовизначення української культури в загальнопланетному (зокрема в європейському) контексті не можуть бути повними без розгляду та досконалого аналізу генези та еволюції власної духовної традиції.

